

о. Юрій МИЦИК

СПОМИН ПРО ЛЮБОВ КИРИЛІВНУ КОВАЛЬСЬКУ

У споміні розкрито особистість, риси характеру та внутрішнього світу дружини М. П. Ковальського Любові Кирилівни. Показано, яку роль вона відіграла в житті вченого.

Ключові слова: Дніпропетровськ, Острог, родина, наукова праця.

В воспоминании раскрыта личность, черты характера и внутреннего мира жены Н. П. Ковальского Любови Кирилловны. Показана та роль, которую она сыграла в жизни ученого.

Ключевые слова: Днепрпетровск, Острог, семья, научная работа.

In the reminiscence it was discovered the personality, features of character and internal world of M.P. Kovalskyi's wife, Liubov Kyrylivna. It has been shown what role she played in the life of scholar.

Key words: Dnipropetrovsk, Ostroh, family, scientific work

Згадуючи про незабутнього Миколу Павловича Ковальського, неможливо не згадати і про його вірну дружину – Любов Кирилівну, яка передчасно пішла з життя, померши у 32 роки від раку. Вона відіграла дуже значну роль в житті Миколи Павловича, але про неї згадують дуже стисло. Справа в тому, що на світі лишилось небагато людей, котрі її знали, а її дочка, Ірина Миколаївна Ковальська, на момент смерті матері була ще маленькою. Хоча мої спогади є дуже уривчастими, але думаю, що вони прислужаться і для увічнення світлої пам'яті Любові Кирилівни, і для кращого розуміння життя й діяльності Миколи Павловича.

Отже, Любов Кирилівна народилась 2 вересня 1940 р. в сім'ї військовослужбовця. Її батько Кирило Жижко, до якого, до речі, Любов Кирилівна була зовні дуже подібна, служив офіцером невисокого рангу у Червоній армії. Мати – Марія Іванівна Жижко, яку прекрасно знають всі аспіранти Миколи Павловича, рідко згадувала про чоловіка і про обставини, за яких вони познайомилися (вірогідно в рідній для Марії Іванівни Полтаві). Він загинув у перші дні війни, причому подекували і про самогубство, але навряд чи зараз вдасться встановити обставини його смерті.

Після відомих подій 17 вересня 1939 р. Острого повернувся до України, у цьому місті служив Кирило Жижко, тут жила і його сім'я: дружина, син Борис (1938 р. н.) і дочка Любов (1940 р. н.). Марія Іванівна згадала якимось цікавий епізод з даного періоду життя: Микола Павлович, тоді ще 11-літній хлопчик, пустуючи з однолітками, випадково закрив двері до мешкання Жижків. Там була тільки кількамісячна Люба, яка прокинулася і почала плакати. Оскільки замок сам закрився, а ключ залишився у хаті, Марії Іванівні, яка лише на кілька хвилин вийшла з помешкання, довелось похвилюватися, доки не знайшли другого ключа. Потім сім'я Жижків начебто переїхала разом з гарнізоном далі на захід, в Галичину. Тут їх застала війна. Марії Іванівні тяжко було згадувати про те, як їй з двома маленькими дітьми на руках, прийшлося тікати на схід. До 1943 р. вони жили в с. Мачухи на Полтавщині, очевидно в рідних місцях Марії Іванівни. Того ж року овдовіла Марія Іванівна з дітьми повертається до Острога і поселяється на вул. Маяковського (суч. Кардашевича), тобто по сусідству з Ковальськими. Слід відзначити, що тоді Волинь, як і Галичина, були головними центрами української національно-визвольної боротьби. Острозький край дав чимало героїв-бійців УПА. Досить згадати про таке село як Дермань, з якого понад тисячу юнаків пішло в ліс, щоб воювати проти окупаційної влади. Сама Любов Кирилівна згадала якимось про трагічні події тієї пори. На головну площу Острога НКВДисти зігнали місцевих жителів і змушували їх дивитись на тіла забитих бійців УПА. Це були тіла молодих хлопців і дівчат. Якщо хтось пізнавав своїх рідних і видавав себе криком чи плачем, того негайно арештовували і тягли на допит. Це сильно вразило тоді ще зовсім маленьку Любов Кирилівну, яка чи не з того часу з відразою ставилась до комуністичного режиму. Якимось

вона згадала при мені про видатного українського вченого-мистецтвознавця Павла Жолтовського, який свого часу побував у сталінських таборах на будівництві сумнозвісного Біломорканалу. “Зеки” там неймовірно потерпали від голоду, холоду, хвороб, непосильної праці і жорстокого ставлення до себе з боку охорони, масово помирали. Одному “зеку” (чи не був це сам Павло Жолтовський?) хтось кинув шматок хліба і той його жадібно проковтнув. Охоронець наказав “зеку” висунути язика, витягнув голку і став колоти нею бідолаха в язик...

Оскільки Любов Кирилівна ходила до школи в Острозі, то її викладачами були люди, яких я добре знав: і сам Микола Павлович, і Анатолій Сергійович Зав’ялов (1928-2002) – майбутній завідувач кафедри загальної історії і проректор ДДУ, і перша дружина А.С. Зав’ялова. Хтозна, чи не звідти потяглася нитка взаємної симпатії Миколи Павловича та Любові Кирилівни, яка потім переросла в кохання і міцний шлюб? Побралися молоді видно в Острозі. Збереглися фотографії цього пам’ятного дня влітку 1960 р. На них я не впізнав у молодій жінці, яка зустрічає молодих, саму Марію Іванівну (до речі, тут вона разюче подібна до своєї онуки, Олександри Борисівни). Марія Іванівна прокоментувала весільні фотографії дочки, сказавши зокрема, що так хвилювалася, зустрічаючи молодих, що з рук усе падало.

Далі пішли діти: Тетяна (1962-2004) і Ірина (1963 р. н.), тяжкі квартирні проблеми... Врешті Микола Павлович і Любов Кирилівна переїхали до Кривого Рогу (1963-1967), а потім і до Дніпропетровська. Так сталося, що один міліцейський начальник, знайомий Миколи Павловича, мав перебиратися з Дніпропетровська до Кривого Рогу і таким чином відбувся квартирний розмін, внаслідок якого подружжя Ковальських осіло у відомому трикімнатному помешканні у “хрущобі” на вул. Казакова, 1-а, кв. 32. У цьому “міліцейському” будинку на подружжя Ковальських довгенько дивилися скося як на “білих ворон”.

Восени 1968 р. я (тоді ще третьокурсник) познайомився з Миколою Павловичем, який буквально захопив мене своєю людяністю і фанатичною відданістю науці. Буквально через кілька днів я познайомився і з Любов’ю Кирилівною. Тоді істориків (ми ще не відокремилися від історико-філологічного факультету) тимчасово промістили у СШ № 9, що поблизу відомого магазину “1000 дрібниць”. Після занять (а у цьому навчальному році лекції починалися з 16-ої години і закінчува-

лися бл. 22-ої) я провів “шефа” до зупинки, слухаючи на ходу його порад та рекомендацій щодо майбутньої курсової роботи. У майбутньому дуже часто саме таким чином відбувалося моє спілкування з Миколою Павловичем, і така його форма була дуже ефективною.

На розі пр. К.Маркса та вул. Горького поблизу магазину “Военторг” на Миколу Павловича чекала Любов Кирилівна. Це була молода світловолоса жінка з правильними рисами обличчя. Зросту вона була середнього, може трохи вище, мала сіро-блакитні очі. Щоправда колір очей я роздивився пізніше, але вже під час першої зустрічі звернув увагу на бліду шкіру обличчя, що як я дізнався потім, було наслідком хвороби. Любов Кирилівна була вдягнена у плащ, під яким була в’язана кофта. Вона видно полюбляла светри та кофти світлих кольорів, бо я часто бачив на ній саме це вбрання. Вона говорила чітко, виразно, логічно, спокійно, за цим вгадувалась високоінтелігентна жінка. Одразу було видно, що вона має справу з аудиторією (Любов Кирилівна працювала вчителькою математики у одній з вечірніх шкіл, що знаходилась поблизу т.зв. “підстанції” у верхній частині пр. Гагаріна). Вона однаково добре говорила українською і російською мовами, з перших слів було зрозуміло, що вона багато читає, реалістично дивиться на речі, що їй був притаманний тонкий гумор. Любов Кирилівна була старша від мене всього на 9 років, але у розмові з нею я відчував себе дитиною. У розмові зі мною у неї була постійно присутня якась материнська інтонація. Її цікавило, хто мої батьки, як мені живеться (мій батько помер, коли я був ще першокурсником, а мама мала крім мене, ще молодшого брата Ігоря, який ще ходив у дитсадок), які предмети мені подобаються тощо. Робила вона це ненав’язливо. Видно було, що їй дійсно цікаве моє життя.

Потім з Любов’ю Кирилівною я зазвичай зустрічався, коли приходив на консультації до Миколи Павловича додому, як і ряд інших його студентів та аспірантів. Між іншим пригадується розповідь самої Любові Кирилівни смішний випадок, що стався у них вдома із студенткою-заочницею Буць. Вона прийшла на квартиру Ковальських, щоб проконсультуватися з приводу дипломної роботи. Щось у тієї дипломниці ніяк не виходило, бракувало їй потрібної літератури, тому Микола Павлович запропонував їй почитати свою ще недруковану статтю, а сам тим часом зайнявся іншими справами. Дещо пізніше Мико-

ла Павлович побачив як наївна, але практична Буць переписує статтю свого наукового керівника слово в слово. “Та Ви що?” – обурився Микола Павлович, – “хочете, щоб всі подумали, що я списую статті у своїх дипломників?”. Про це Любов Кирилівна розповіла зі сміхом.

Вона часто запрошувала мене до столу, розпитувала про навчання, сімейні справи. Я міг на кожному кроці побачити, що в родині Ковальських панує спокій і любов, мир і злагода. Любов Кирилівна була дуже спокійною і витриманою людиною, вона займалася вихованням дітей, вела домашнє господарство, словом прагнула забезпечити міцний тил Миколі Павловичу. Високо цінуючи талант свого чоловіка як вченого, вона прагнула створити йому максимально сприятливі умови для його наукової праці. Вона була знайома з рядом колег Миколи Павловича, знала про непросту ситуацію на факультеті і на кафедрі, але ніколи я не чув від неї якогось образливого слова на адресу когось із них. З подруг Любові Кирилівни я знав лише Марину Григорівну Яранцеву, яка працювала в музеї історії ДГІ (гірничого інституту). Це була яскрава і весела блондинка, ровесниця Любові Кирилівни. Пізніше вона вийшла заміж за відомого московського історика і з того часу я її не бачив.

Врівноваженість і математична логічність Любові Кирилівни органічно доповнювала дещо запальний характер Миколи Павловича. Я ніколи не чув і навіть не міг уявити якоїсь сварки між ними. Інколи виникали дрібні непорозуміння між Миколою Павловичем та його тещею, які Любов Кирилівна ліквідувала в зародку. Якось Микола Павлович ненароком змахнув на підлогу улюбленого ручного годинника Марії Іванівни, що опинився не в той час і не в тому місці. Годинник від удару природно зупинився, а Марія Іванівна згодом мала б про це дізнатися. Любов Кирилівна взяла справу у свої руки, пішла до матері, зуміла так це пояснити, що Марія Іванівна навіть не побурчала з цього приводу. Інший випадок мені запам’ятовся особливо добре. Микола Павлович і Любов Кирилівна мали їхати влітку у відпустку поїздом до Острога, де вже були у бабусі (Лідії Олександрівни) їхні дочки. Там вони проводили свої літні відпустки. Хоча Микола Павлович дуже любив море, однак Любові Кирилівні сонячна радіація була вже протипоказана, їй заборонялось також нести речі вагою понад 5 кг. Я отже мав допомогти їм нести валізи. Того разу я прийшов завчасно і під-

тримував жваву розмову з Миколою Павловичем, котрий був у доброму гуморі, передчуваючи відпочинок в сімейному колі у батьківському будинку. Настав вечір і я поцікавився часом відходу поїзда Дніпропетровськ-Ковель. Микола Павлович безтурботно відповів, що ми маємо ще купу часу. Я чомусь взяв до рук залізничний квиток і побачив, що мій любий шеф дуже помиляється: він сприйняв за час відходу чи то номер поїзду, чи то номер вагону. До відходу ж насправді лишалось дуже й дуже мало часу. Любов Кирилівна тут же дала команду виходити, бо все вже було готове. Я потягнув дві важкі валізи (видно з книгами та рукописами) вслід за шефом, у якого теж руки не були порожні. Поспіхом сіли у тролейбус, який якраз під'їхав і я подумав, що ми ще можемо встигнути на поїзд. Любов Кирилівна думала інакше. За дві зупинки, біля Транспортного інституту ми зійшли і стали ловити таксі. Уже сидючи в легковушці я зрозумів правильність розрахунку Любові Кирилівни. Тролейбус точно б не встиг до відходу поїзда, бо й таксі, що мчало дуже швидко, не давало гарантій на успіх. Підскочивши до вокзалу, ми схопили речі і побігли до поїзда. Тільки-но Ковальські піднялися у вагон, тільки-но я подав Миколі Павловичу валізи, як поїзд різко смикнув і почав свій рух... Іншим разом розсіяного шефа виручили разом Любов Кирилівна та доц. Зінаїда Михайлівна Куніна, з якими вони були знайомі ще по Кривому Рогу і до яких вона часом приходила в гості. Уже на вокзалі Любов Кирилівна поцікавилась, чи виключив Микола Павлович праску. Той з жахом пригадав, що не зробив цього. Терміново зателефонували Куніній, у якої були запасні ключі. Вона на прохання Любові Кирилівни тут же взяла таксі і приїхала своєчасно: стіл уже починав димітися...

Взагалі відпустки Микола Павлович і Любов Кирилівна проводили разом. Звичайно це був Острог, але їм на все життя запам'ятався спільний відпочинок у санаторії в м. Махінджаурі, що на північ від Батумі. І через багато років Микола Павлович часом говорив з ностальгією: "О, Махінджаурі!". До того ж це видно була остання відпустка, коли Любов Кирилівна почувала себе досить здоровою.

Коли померла моя мати (березень 1970 р.), Ковальські дізналися про це вже пізніше і прийшли до нас з дружиною додому, щоб висловити свої співчуття. Побачивши спартанську обстановку, в якій ми жили, вони краще зрозуміли наші проблеми.

Хоча щодо цього вони нічого не сказали, але я відчув, що вони прагнули більше мені допомогти, в т.ч. й матеріально. 7 липня 1971 р. народилась моя дочка Інна (я тоді був на військових зборах). Я дав знати про це шефу. Прийти особисто до нього я зміг тільки після цих зборів, десь через місяць. Мене на вул. Казакова чекали. Микола Павлович і Любов Кирилівна подарували моїй малій дочці цінні речі: дерев'яне ліжечко, ніжної матерії для сорочечок – “розпашонок” (матерія була розмальована симпатичними ведмедиками) і товсту книгу чеської авторки, що стосувалася догляду за дітьми і розписувала особливості життя немовляти помісячно. Передаючи мені книгу, Любов Кирилівна додала: “Це дуже корисна книга. Вона дуже допомогла нам. Більше дітей у нас не буде...”. Пізніше я зрозумів весь сенс цих слів. Микола Павлович дуже любив своїх дочок, але хотів, як і кожен батько, мати сина. Колись Любов Кирилівна зауважила, що якби Микола Павлович одружився так рано, як я, то у нього міг би вже бути син такого ж віку, тобто 20-річний. Хвороба Любові Кирилівни робила народження третьої дитини неможливим, бо мова йшла вже про її власне життя... Подарована ж книга між іншим дуже допомогла нам і служила вірою і правдою також сестрі моєї дружини – Людмилі, Олені Плохій – дружині Сергія Плохія (нині професора Гарвардського університету) та ін.

Коли моїй дочці Інні було кілька місяців, я прийшов з нею в гості до Ковальських і радо був ними зустрінутий. На пам'ять про це лишилися прекрасні перші фотографії малої Інни, зроблені Миколою Павловичем як справжнім фотомайстром.

Микола Павлович і Любов Кирилівна були щасливі у шлюбі, вони вели спосіб життя типовий для справжніх інтелігентів, їх відзначала любов до книг, що ними була сповнена вся квартира, любов до музики і мистецтва взагалі. Вони полюбили ходити разом в музеї, театр і кіно. Микола Павлович нарікав на брак часу для цього. “Ось Григорій Юльєвич Гербільський, мій науковий керівник у Львівському університеті, той регулярно ходив з своєю дружиною, Зінаїдою Андріївною, на прогулянки, в театри...”. У цьому плані Гербільський був для Миколи Павловича ідеальним чоловіком.

З того дуже обмеженого репертуару, що його дозволяла радянська цензура, подружжя Ковальських відзначало дійсно вартісні речі. Пригадується зацікавлення ними такими кінострічками як: “Ночі Кабірії” Фелліні, “Звуки музики” (США), фільми з

участю видатного коміка Фернанделя. Любов Кирилівна високо цінувала “Кавказьку полонянку” Гайдая, зі сміхом цитувала репліку “таваріща Саахова”, який торгувався за Ніну (“студентка, комсомолка, спортсменка и просто красивая девушка”): “Аполітично рассуждаеш...”. Микола Павлович дуже любив шведський фільм “Ельвіра Мадіган”, який недовго був у прокаті і якого я й досі, на жаль, не бачив. Хоча мої і Миколи Павловича смаки щодо кіно не були ідентичними, однак і спільного було чимало. Мені теж подобалися згадані вище фільми, нерідко збігалися і наші негативні оцінки. Тут мова не йде навіть про радянський “кіноширпотреб-агітпроп”, який відзначався правильними відбиттям лінії компартії і низьким, нерідко примітивним, художнім рівнем. Йдеться і про деякі експериментальні речі, які часом з’являлися на кіноекранах СРСР, насамперед фільм “Іюльський дождь” Юрія Візбора. Якось я прийшов до Миколи Павловича якраз тоді, коли вони повернулися з кінотеатру і видно обговорювали цей фільм. Любов Кирилівна запитала, чи бачив я цей фільм і попросила поділитися своїми враженнями. Я відверто висловив свою негативну оцінку щодо фільму, котрий на додачу виявився ще й нудним та претензійним. Любов Кирилівна начебто з полегшенням зітхнула: “А я думала, що може тільки нам цей модний фільм здався зовсім нецікавим”. Дуже популярний тоді фільм “Хай кажуть” (Іспанія) вона і Микола Павлович цінували тільки за гарні пісні у виконанні іспанського співака Рафаеля.

Влітку 1972 р. Микола Павлович запропонував мені з дружиною і дочкою пожити місяць у них у квартирі, бо вся родина Ковальських виїжджала на відпочинок. Я з радістю погодився, бо це давало мені необмежений доступ до величезної бібліотеки Миколи Павловича і його друкарської машинки. Саме тоді я написав значний фрагмент своєї кандидатської дисертації, а на додачу статтю про Лаврентія Мюллера – німецького мандрівника по Україні др. пол. XVI ст. Після повернення Ковальських з відпустки я помітив якусь похмурість і смуток у Миколи Павловича, що пояснювалося погіршенням здоров’я Любові Кирилівни. Я знав з його та її слів про якусь хворобу, але думав, що це одна з тих хронічних хвороб, котрі допікають людям все життя, однак дають змогу більш-менш повноцінно прожити до глибокої старості. Але я помилявся. Микола Павлович якось не витримав і повідомив мене про наближення трагедії... Виявляється, що Любов Кирилівна захворіла на рак грудей десь у середині

60-х рр. Довелось тоді піти на операцію, яка хворобу тільки призупинила. Любов Кирилівна була на обліку у онкодиспансері, приймала необхідні ліки, але у 1972 р. стан її здоров'я різко погіршився. Пішли метастази... Сама Любов Кирилівна трималася стійко і тільки раз я почув від неї, як вона процитувала слова свого лікаря, звернені до неї: “Вам треба дякувати Богу за кожен прожитий день, бо він може бути для Вас останнім”. Тому вона старалась прожити цей день гідно, присвятити його чоловікові й дітям. Вона була віруючою людиною, але в той час про це не було прийнято говорити і тому можна тільки здогадуватися про її молитви до Бога. Вона до останнього сподівалася на чудо, вірила що одужає і повернеться до нормального життя... На жаль, дива не сталося. Десять у листопаді 1972 р. її помістили до лікарні у окрему палату. Разом з нею невідлучно перебував Микола Павлович, який навіть поставив “розкладачку” в палаті, щоб не залишати хвору саму на ніч. Йому вже було байдуже, в чиїх руках буде кафедра джерелознавства та історіографії, яку відкривали саме “під Ковальського”. Цим скористався такий собі пігмей від науки, проф. В. Борщевський, котрий добився, що саме його призначили завідувачем кафедри (від цього поза сумнівом програла і кафедра, і історична наука взагалі).

Я приходив провідати хвору і водночас передати Миколі Павловичу новини щодо його книги “Джерела про початковий етап книгодрукарства на Україні (діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.)” (Дніпропетровськ, ДГУ, 1972). При цьому я не зовсім обачно передав Миколі Павловича слова однієї дами з друкарні приблизно такого змісту: “Коли дружина помирає, тоді не до видання книг”. Микола Павлович сумно сказав: “Що вона може знати про моє горе? Якби я хоч трохи не відволікав уваги від нього, то я або сам помер би, або збожеволів. А що було б з нашими дітьми?”. Це була щира правда, бо невдовзі після смерті Любові Кирилівни у Миколи Павловича стався інфаркт, який трохи його самого не забрав у могилу.

Любов Кирилівна згасала на очах. Їй робили переливання крові (тут допомогли студенти-історики, які здали добровільно свою кров), але це могло лише трохи продовжити її життя. Вона майже непорушно лежала на лікарняному ліжку, дуже бліда і тільки очі у неї стали великими й глибокими, блакитними, аж синіми з поволокою. Такі очі я потім бачив у мого двоюрідного

брата Василя Дзюби, який помирає від раку у Світловодську, не проживши і 33-х років. Любов Кирилівна все ж трималася... Вона розпитувала мене про сімейні справи, про дисертацію. Я пам'ятаю, поскаржився їй на труднощі у написанні дисертації, бо доводилося їй підробляти (грузити по ночах мішки з борошном у вагони, вести уроки у школі тощо), але вона підбадьорила мене, сказавши: "Не хвилюйтесь, все буде в порядку. Будете Ви й кандидатом, і доцентом, а свого часу й доктором наук і професором! А я..." Тут вона не стрималася і я вперше побачив як її очі наповнились сльозами, стали ще синішими, як вона гірко заплакала, передчуваючи свою близьку смерть. Микола Павлович став їй втішати і врешті заспокоїв її. Через декілька днів Любові Кирилівни не стало... Їй стало гірше, покликали лікаря, але це був кінець. Вона померла на руках свого чоловіка, який сам втратив свідомість від важкого удару долі...

Наприкінці грудня 1972 р. відбувся похорон. До будинку на вул. Казакова прийшло багато людей, особливо з числа учнів Миколи Павловича та Любові Кирилівни. Пам'ятаю одного сліпого чоловіка, який втратив зір ще дитиною після війни (розірвалася граната, яку знайшли хлопчачки). Він прибув начебто з Кривого Рогу, щоб віддати останню шану покійній і сказати слова співчуття Миколі Павловичу та іншим рідним (Марії Іванівні, брату Борису, дочкам Тетянці та Ірочці). Поховали Любов Кирилівну на новому тоді кладовищі у Сурсько-Литовському. Микола Павлович ніколи не забував про свою дружину, буквально кожної неділі, а то й частіше він їздив на кладовище на її могилу, дбав про пам'ятник і огорожу. Лише через декілька років, коли біль втрати трохи вщух, він став рідше бувати на кладовищі, але і далі ці відвідини могили коханої дружини були регулярними. Бував з ним там інколи і я, бачив знову й знову його горе. Якось я дізнався від нього, що десь у нього зберігається не лише магнітофонний запис голосу Любові Кирилівни, але й любительська кіноплівка, на котрій знята вона сама. Я запитав, чи переглядає він цю плівку. Микола Павлович відповів заперечно, бо за його словами, це було б йому надто боляче. Лише на схилі життя він переглядав цю плівку, принаймні так я можу судити з його слів.

Микола Павлович залишився удівцем. Деякі жінки з ДДУ хотіли б зв'язати свою долю з ним, але Микола Павлович залишився вірним своїй покійній дружині і ніхто не сумнівався, що це щира правда і він як однолюб хотів бути вірним своїй Любочці...